

O Val Miñor nos albores do século XX

A primeira das actividades públicas organizadas polo Instituto de Estudos Miñoranos foi a exposición fotográfica “O Val Miñor nos albores do século XX” que estivo aberta ao longo do mes de agosto de 2000 na Casa da Radio de Nigrán e durante a segunda quincena de setembro na Casa de Cultura de Gondomar e posteriormente en Baiona. Logo pasou polos centros culturais ou veciñais de Vincios, San Pedro de A Ramallosa, Peteiros e Chaín, así como polo IES “Terra de Turonio”.

A exposición está ao servizo de aquelas entidades veciñais, centros culturais ou comunidades de montes que desexen mostrala nos seus locais. Nada agradaría máis ao IEM que en todas as parroquias do Val se puidese contemplar esta mostra fotográfica da vida miñorana no primeiro tercio do século que agora remata.

A exposición

Sobre a base de máis de medio cento de fotografías que recollen escenas da época e imaxes de significativos lugares de Baiona, Gondomar e Nigrán, foi a nosa intención realizar unha retrospectiva do primeiro tercio do século XX. Daquel Val Miñor que Otero Pedrayo describía coa súa potencia barroca:

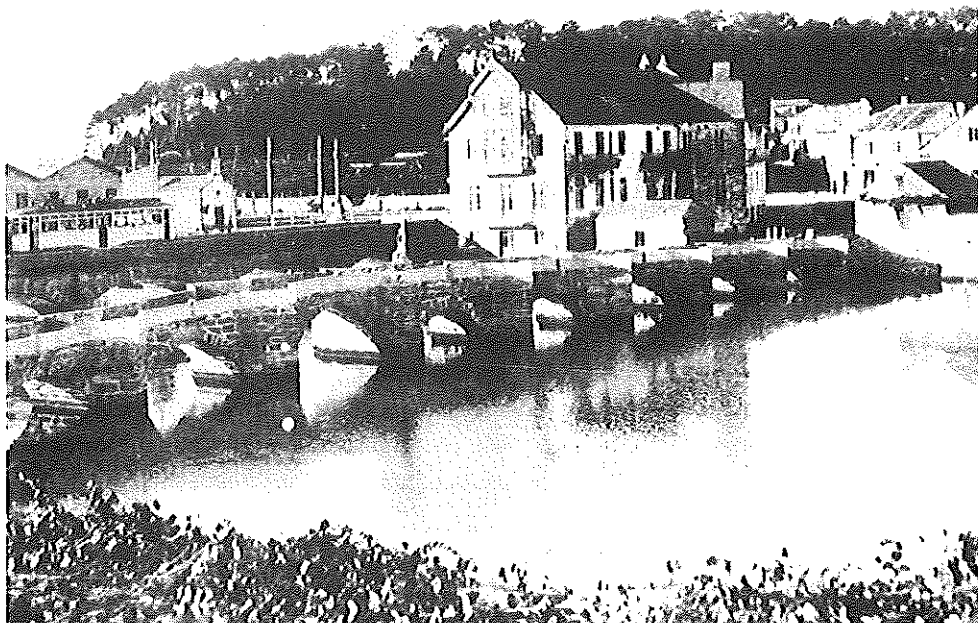
“Xenerosa e cumprida cuncha, esteiros da Ramallosa ca ponte simbólica e os broslados cotos de viñas e milleirá de Gondomar baixando en soave ritmo, dunas brancas sensibres á pulsación atrántica batendo nas illas Cíes e nos penedos croados de espuma das Estelas e nos sufincos de Monterreal, acrópolis de Baiona histórica. Fermoso e saudoso nome o de “Baiona do Miñor”. Vila e porto de resoancias atránticas, nesta historia de homes e vontades. A derradeira ría da Céltiga casa ben co Miñor, o val cuia cabeceira se cingue irmán co Rosal, o Val derradeiro dos que acoden ó grave chamamento do Miño, fermoso acorde xeográfico nos lindeiros do símbolo⁽¹⁾”.

Agrupamos as fotos segundo diversos criterios. Nunhas ocasións por concellos: Nigrán, nomeadamente nas súas maiores concentracións de poboación, Panxón e A Ramallosa que nolas describía José Espinosa: *“Este pobiño mariñeiro xorde na beiramar encostado nunhas dunas entre matorreiras de loureiro⁽²⁾”*.

“Calquera día, hora e tempo, é oportuno para contemplar o que rodea á Ramallosa. (...) Elixido o momento situémonos na ponte que dá paso á acharoadada estrada. (...) Paralelamente á que pisamos, vemos outra ponte (...), obra interesante do século XIII (...). Como un broche áureo unen estas dúas pontes as verdes e alfombradas ribeiras do río Miñor, quen baixo os seus arcos pasa ansioso de expandirse na risoña badía de Baiona, recortada polas súas brancas e grandes praias.

(1) Otero Pedrayo, R.: *Historia de Galicia*, 1962.

(2) Espinosa, J.: *Casas y cosas del Valle Miñor*, 1938.

Ponte Vella. A Ramallosa

Ofrécese á nosa contemplación o caprichoso outeiro de San Pedro rendendo acatamento ao mar cos piñeirais de Lourido, reflectidos na auga do remanso fermosísimo da Foz (...).

Entre carballeiras e viñedos asoman as brasonadas casas da Robaleira e Pías; mirando ao oriente vemos a vizosa e extensa veiga de milleirais, cortada pola sinuosa liña de ameneiros marcando as extremas do río; máis alá a violácea montaña de San Xián coas súas casiñas brancas (...).

A occidente Baiona, a histórica vila, e o castelo de Monterreal, recortándose a súa silueta no horizonte.

Completan o cadro a poética ermida de San Campio, ante a que se ergue maxestoso o cruceiro da Ramallosa⁽³⁾.

Podemos así contemplar as praias de Lourido e Panxón, para quen Espinosa reclama o seu xusto nome:

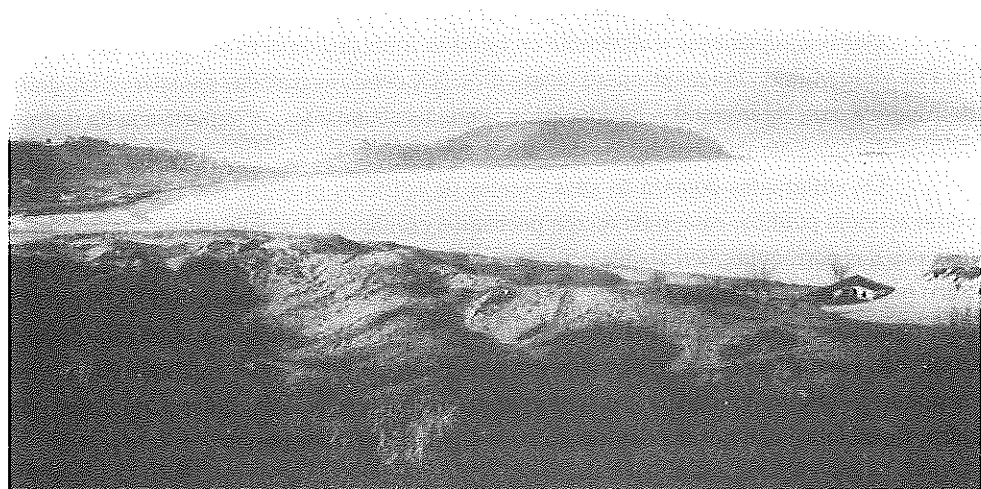
“Esta magnífica praia, ampla, louzá, limpa e segura, cun leito de fina area, mol coma un aloumiño, que se estende dende Panxón a Lourido nun arco de tres quilómetros, é coñecida cos dous nomes citados, aplicados o primeiro á metade setentrional e o segundo á meridional. (...).

Aproveitamos esta ocasión para protestar contra o alcume caprichosamente imposto para dala a coñecer. Substituír o nome de Lourido, eufónico, expresivo e enraiza-

(3) Espinosa, J.: *Casas y cosas del Valle Miñor*, 1938.

A Ramallos nos primeiros anos do século XX.

As dunas de Panxón.

do na historia do val, por outro estranxeiro, é unha ofensa aos nosos antepasados e un desprezo á tradición. (...).

Lourido. *Respectemos este nome, a orixe do cal afástase no tempo; prodiguémolo aos catro ventos; digamos sempre Lourido⁽⁴⁾; (...)*".

Despois Baiona, co seu Sabarís comercial e a Cuncheira chea de bañistas como nos di Ulpiano Nogueira:

"Sabarís pode conceptuarse como o primeiro centro de transacción comercial que existe en todo o val.

O seu mercado semanal, de significativa importancia, é a principal fonte de riqueza que aquí existe, sendo ademais de suma e útil comodidade para o noso labrego, que obrigado a permanecer toda a semana en lugares afastados dedicado ás labours agrícolas, atopa en día fixo un centro de contratación onde pode ofrecer con vantaxe as súas mercadorías.

Este mercado, no que se venden productos tan esencialmente variables, como cereais, peixe, aves, etc., serve para cotizar estes artigos, variando a oferta e a demanda, segundo a época e circunstancias de orde económica".

"O establecemento balneario da praia da Cuncheira, instalado nun principio dun xeito modesto, transfórmase cada día respondendo ás esixencias do público e dos seus propietarios (...).

Antes de existir tan necesario establecemento empregábanse modestas cabanas cubertas de lona, acubillo provisional incómodo e molesto⁽⁵⁾".

Logo, o Gondomar descrito por Otero:

"O descenso a Gondomar ofrece os aspectos do val pratense e os ricos milleirais e viñedos en parras do Miñor, envolto en relevos graníticos moi labrados pola erosión.

Gondomar ou Paradela, co seu pazo de característica portada dos condes do seu título é o centro do val, e o seu acceso ao mar ambas Ramallosas⁽⁶⁾".

As escolas dos emigrantes

Outro agrupamento realizámofo en torno ás fotos dos rapaces e rapazas das "Escuelas Pro Valle Miñor". Foi no primeiro cuarto do s. XX cando as partidas monetarias chegadas de América para ser investidas na educación son máis abundantes. A importancia da instrución estaba presente na mentalidade dos nosos emigrados.

Os emigrantes dotaron ás súas escolas de edificios propios, con reloxos concibido como servizo público, campo de recreo pechado e escalinata. Instalábanse en lugares privilexiados das parroquias, ben visibles, no centro ou preto da igrexa. No mobiliario incorporaron o pupitre de dúas prazas (antes mesas con bancos corridos), instalaron encerados e armarios, bibliotecas e museos escolares, laboratorios, coleccións de láminas, minerais, fauna e flora, etc.. Nalgunha do Val Miñor puxeron obradoiros de carpintería, zapatería e imprenta, mercaron máquinas de escribir e de coser, realizábanse prácticas agrícolas. Concedían premios, financiaban actividades extra-escolares, facilitaban o transporte...

(4) Espinosa: op citada, 1938.

(5) De Santiago, J. e Nogueira, U.: *Bayona*, 1902.

(6) Otero Pedrayo, R.: *Guía de Galicia*, 1926.

En xaneiro de 1905 fúndase a “Unión Hispano Americana del Valle Miñor”, inspirada por Dámaso Moreira Correa. Comisionados pola Xunta Directiva da asociación, Manuel L. Lemos e Manuel Losada foron os encargados de elixir o lugar máis axeitado para asentar a Escola e Granxa Agrícola proxectadas.

En 1909 ábrese a Escola de Nenos na Ramallosa. A escola inicial será trasladada ao seu emprazamento actual o 12 de outubro de 1914. As “Escuelas Pro Valle Miñor” da UHA-VM tiñan xa o seu propio edificio.

No curso 1915-16 reciben ensino nas “Escuelas” un total de 211 alumnos, distribuídos deste xeito: 117 de Gondomar, 41 de Nigrán, 29 de Baiona e 24 de fóra do Val.

O trinta de abril de 1919 inaugúrase a Escola de Nenas na Ramallosa.

O primeiro mestre e director foi Eladio Ferreiro (1909-1923), que finalmente deixará o cargo polas desavinzas coa directora da Escola de Nenas e o enfrontamento con Manuel Lemos.

Ás mesmas intencións responde a escola fundada na parroquia de Morgadães pola “Unión Hijos de Morgadanes en Buenos Aires”.

“Nuestras fiestas del allá”

“Alá onde están sempre as nosas lembranzas existe un país delicioso chamado Val Miñor, vive no noso espírito e lévano diante de si os nosos ollos. As súas festas son as nosas festas. Vibra el de ledicia e dor e vibramos nós como fillos ausentes. Ollalo collido pola man da arte é voar ata el.

Fronoso e vizoso, é todo paz. As súas paisaxes son as máis delicadas. Os seus campos e lugares chegan ata as vertentes das serras. Os seus bosques escalan as montañas. É grande e doce. Galicia, orgullosa de posuílo, mírase nel.

Detrás do mar inmenso que separa aos ausentes, tan triste coma eles ao marchar, o sol esconde a morriña con que se aparta do val, fermoso e espacioso, ¡ "o mellor de todo o mundo!"”.

Estas emocionadas palabras encabezan o documental “Nuestras fiestas del allá” que tamén se pode contemplar na exposición. Rodado no ano 1928 en formato 35 mm e cunha duración de 40 min, foi dirixido por José Gil e os rótulos son da autoría do xornalista Jaime Solá.

A actividade cinematográfica de José Gil levouno a ofrecer os seus servizos de produción ás sociedades galegas de América, que se incrementaron despois da inauguración dos talleres de Galicia Cinegráfica, en 1927. Froito destes contactos xurdiu o proxecto *Nuestras fiestas de allá*, financiado pola “Unión de Hijos de Morgadanes” en Montevideo, cun custe que roldou as 2.500 pesetas.

Durante o verán de 1928, José Gil percorreu coa súa cámara os principais escenarios e as festas máis representativas do Val Miñor. A película amosa as vidas daquelas xentes que nos precederon sendo hoxe un extraordinario e único documento histórico. *Nuestras fiestas de allá* estreouse o 14 de marzo de 1929, no Teatro Ariel de Montevideo. Na década dos oitenta un asociado da “Unión de Hijos de Morgadanes” depositou a cinta na Filmoteca Española.

A prensa miñorana

A prensa local desempeñou un importante papel no primeiro tercio do século. Tamén no Val Miñor, do que é mostra o abundante número de xornais que nestes anos se publicaron. O principal protagonista desta intensa actividade xornalística foi o baionés José María Barreiro (1887-1923), home de intensas inquietudes que ademais de promover múltiples iniciativas periodísticas tanto no Val coma en Montevideo foi autor teatral (*Gente del mar*, *La Romería de San Roque de Vigo*, *Pan quente*) e mesmo escribiu o texto da opereta *A Virxen da Roca*, estreada en Vigo en 1911.

Atendendo a un criterio cronolóxico, foron os seguintes:

El Valle Miñor. O primeiro número saíu o 31 de agosto de 1902. Foi un dominical fortemente crítico e que prestaba especial atención á vida municipal. Deixou de publicarse en 1904.

El Miñor. Tomou o relevo do anterior en novembro de 1904. Foi un semanario de catro páxinas e vocación municipalista. O seu fundador, propietario e primeiro director, inspirador tamén do anterior, foi José María Barreiro, quen sería substituído nos labores de director por Cándido Del Río Giménez, dende o nº 47 (7 de outubro de 1905) ata a súa desaparición en 1908.

El Herald de Bayona. Dirixido tamén por José María Barreiro, apareceu en 1910 e mantívose ata 1911. Interviña na política municipal e estaba enfrontado con *El Látego*.

El Látego de Bayona. Dirixido por Enrique Cepa Besada, tiña a redacción no establecemento de Gerardo Miniño en Sabarís. Enfrontado co anterior, as desavinzas entre ambos directores ocupan bastantes páxinas de ambas publicacións.

No ano 1911 comezou a publicarse *La Voz del Miñor*, o de maior duración, xa que se mantivo ata 1938. Propiedade do bispado de Tui, antiliberal e dun catolicismo belixerante. Tiña unha vocación parroquial e máis miñorana que os anteriores.

En 1914 José María Barreiro puxo en marcha outro proxecto denominado *El Pueblo*, que se mantería ata xullo de 1918. Era un quincenal de carácter liberal-progresista no que se criticaba duramente ao caciquismo local e ao clero. Dende o nº 35 actúa como administrador do xornal Herminio Ramos.

En 1928 viu a luz un semanario de curta duración denominado *Caballito del Diablo*; de carácter humorístico, definíase como "semanario veraniego".

Os exemplares que se expoñen forman parte do arquivo que Héctor Barreiro doou á Biblioteca Municipal de Baiona, quen facilitou a súa presenza nesta exposición.

Cabeceiras dalgúns xornais da época.

O Lucas

Entre outros moitos aspectos salientábeis desta exposición, atópanse unha ducia de imaxes dun fotógrafo esquecido, que agora podemos comezar a recuperar. Trátase de José Domínguez Rial, máis coñecido polo "Lucas", agarimoso alcume herdado do seu pai. Naceu en 1867 e como moitos outros miñoranos cruzou, en preto de vinte ocasións, o Atlántico para gañarse a vida. En Montevideo aprendeu o oficio, estableceuse como fotógrafo e acadou sona co célebre estudio, constituído en sociedade, denominado Domínguez & Peragallo, quen tiña os seus locais no nº 21 da céntrica rúa Mitre de Montevideo.

José, "O Lucas", non se esqueceu do Val Miñor natal e como outros "indianos" que acadaran certo éxito económico, regresou unha e outra vez, tamén por razóns laborais. No seu Chaín natal tiña taller de fotografía e unha das súas actividades foi traer e levar placas fotográficas dunha a outra beira do Atlántico. Moitas delas servían como auténticas actas de defunción ou de vida. Faleceu nonaxenario, na parroquia gondomareña na que nacera, a finais da década dos cincuenta.

Coa súa cámara atrapou as labours agrarias en casa de fartura con dúas xuntas de bois e a miseria ao pé dos casopos; as festas á carón da igrexa e á hora do xantar abondoso; a escola, coa autoridade da mestra e as distincións sociais reflectidas nas roupas dos cativos; as paisaxes do Gondomar dos eidos labrados e a mesma morte coma acto público e natural.

Dende o Instituto de Estudos Miñoranos propoñémonos recuperar, coa inestimable colaboración da súa familia, o que poidamos da súa obra para dala a coñecer nun futuro próximo.

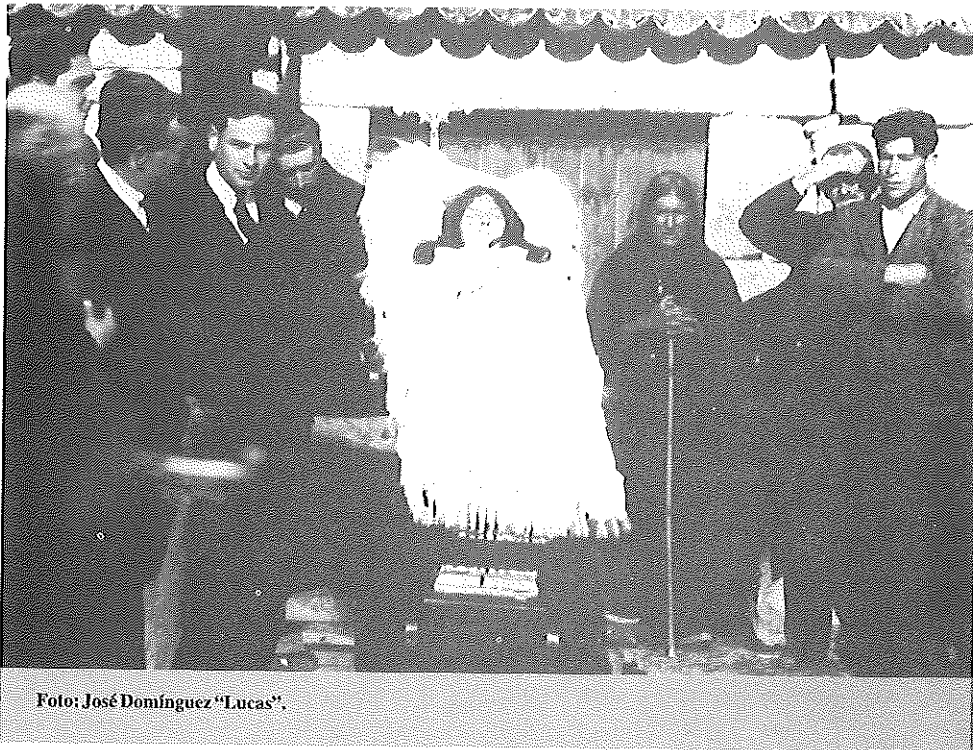

Foto: José Domínguez "Lucas".

Foto: José Domínguez "Lucas".

Foto: José Domínguez "Lucas".

Foto: José Domínguez "Lucas".

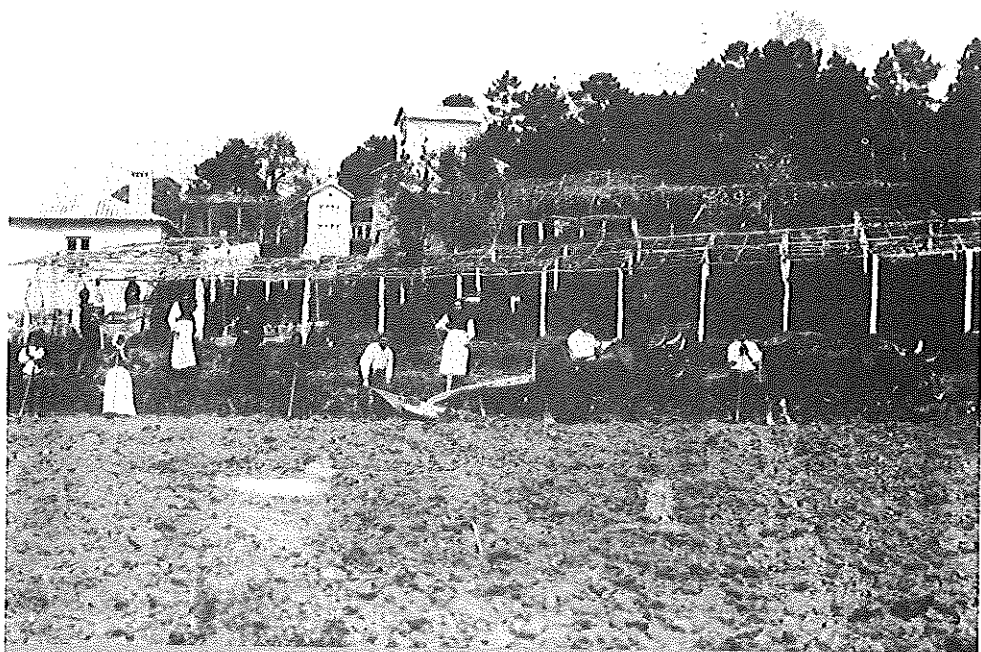

Foto: José Domínguez "Lucas".

Foto: José Domínguez "Lucas".

